

6. Україні загрожує демографічна криза: як скорочується чисельність населення. Аналітичний портал «Слово і Діло» від 31.12.2022. URL: <http://surl.li/fewde> (дата звернення: 10.09.2024).

7. Чи правомірно брати коментар у дитини або що слід знати журналісту? Центр демократії та верховенства права від 05.10.2020. URL: <http://surl.li/siswo> (дата звернення: 10.09.2024).

ТЕМА ТРАГЕДІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У РАННІЙ ПРОЗІ Г. БЕЛЛЯ

Конєва Т. М., Тарасова Н. І.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

tmixalov@ukr.net

tarasova040816@gmail.com

Серед величезної літератури, створеної про Другу світову війну, особливе місце займають книги німецьких письменників – письменників країни, народ якої дозволив звабити себе на шлях агресії і терору. Принісши світу незліченні страждання, народ Німеччини сам сплатив за них величезними жертвами, опинившись в результаті несправедливої війни на межі національної катастрофи. І навряд чи випадковими є ті обставини, що німецькі письменники не тільки викривають антигуманну сутність війни, але й розкривають її руйнівні наслідки для цивілізації та душі. Можна з впевненістю стверджувати, що твори

В. Кеппенена, Б. Брехта, І. Бехера, В. Бределя та ін. відповідають духовним запитам нашого часу, допомагають у з'ясуванні таких філософсько-моральних проблем, як мета і сенс буття, громадянський обов'язок і патріотизм, пам'ять і свобода.

Тема війни і її засудження проходить крізь усю творчість Г. Белля. Проте відбувається певна її трансформація: спочатку аналізувався останній етап війни («Потят прийшов вчасно» (1949), «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» (1950), («Де ти був, Адаме?» (1951) та інші), потім війна як тривожне минуле, як незримий привид, що визначає долі людей, порушує спокійну течію життя, тривожить пам'ять дорослих спогадами, калічить душі дітей («Дім без господаря» (1954), «І не промовив жодного слова» (1953), «Мовчання доктора Мурке» (1958) та інші), і, врешті-решт, війна, яка перестає бути минулим, а владно втручається в сьогоднішній день – фашизм не зник, він лише змінив свої форми, вбивці стали по-іншому називатись («Більярд о пів на десяту» (1959), «Очима клоуна» (1963) та інші). Мета статті: дослідити особливості розкриття теми трагедії Другої світової війни у ранній прозі Г. Белля, присвяченій зображенню останнього етапу воєнних дій.

У процесі написання наукової розвідки було застосовано такі методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція) та специфічні (описовий, культурно-історичний, біографічний, герменевтичний).

До сьогодні не існує єдиного підходу до визначення терміну «тема». Попри позірну однозначність дефініції, погляди вчених на тему іноді суттєво розбігаються: від ототожнення теми з проблемою чи навіть ідеєю до заперечення теми як художньої категорії.

Опрацьована теоретична база дає підстави вважати, що літературознавче поняття «тема» – коло подій, життєвих явищ, змальованих в епічному й драматичному творі, і які водночас послугують для висвітлення філософських, соціальних, етичних проблем. Тема знаходиться в органічному зв'язку з проблемою, адже вона з неї постає і потребує осмислення. Тема та ідея складають ідейно-тематичну основу твору, яка вимагає відповідної йому жанрової структури та конкретної композиції. Тісно

пов'язаний з темою й мотив як її найпростіша розповідна одиниця, що передає враження, спостереження та думки письменника [3; 4].

Г. Белль як учасник воєнних дій ненавидів війну і вже в ранній повісті «Потяг прийшов вчасно» з великою емоційною силою змальовує історичну приреченість гітлерівського «походу на Схід». Але ще важливішим є те, що письменник показує дезертирство свого героя з гітлерівської армії як єдиний справжній моральний вибір. Це з самого початку різко відокремило Белля від тих багатьох авторів, які виправдовували рядового німецького солдата необхідністю виконати наказ і воїнський обов'язок.

Напрочуд гостро тема трагедії війни звучить у творі «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», що входить до однойменної збірки оповідань, об'єднаних спільним задумом і органічно пов'язаних ідейно. Текст заголовку книги, як і оповідання, незавершений. Це початок відомої епітафії у Фермопілах: «Подорожній, коли прийдеш у Спарту, повідай народу, що бачив лежачими тут нас, як закон повелів усім спартанцям». Напис увічнює бій, що розгорнувся біля Фермопіл у 480 р. до н.е. в епоху греко-перських війн, коли героїчною смертю поліг загін воїнів-спартанців чисельністю 300 чоловік на чолі з царем Леонідом. Згодом спартанці поставили на могилі героїв пам'ятник. Узагальнюючий заголовок збірки поєднує гіркий біль, співчуття та іронію, які визначають зміст вміщених у ній творів.

Г. Белль пише про страшні роки Другої світової війни, яка наклала відбиток на долю та свідомість кожного, передає почуття внутрішньої спустошеності, розірваності свідомості, абсурдності буття.

У центрі твору – доля юнака, який зі шкільної лави потрапляє у полум'я війни. Тяжко поранений, він опинився у воєнному шпиталі, розташованому в колишній гімназії. У коридорах він бачить таблички з номерами класів, бюсти Цезаря, Цицерона, Марка Аврелія, портрети пруського короля Фрідріха II і філософа Ніцше. Автор показує зіткнення жорстокої дійсності та ілюзій, які прищеплювали юнакові всією системою навчання. Світ, який колись полонив його, став мертвим.

У поле зору героя потрапляє й хрест, точніше не сам хрест, а його обрис, який виступає над дверима приміщення. Він згадує, що в його рідній гімназії в м. Бендорфі, яка колись носила ім'я святого Фоми, був саме такий хрест. І хоч його зняли, оскільки гімназії присвоїли ім'я Фрідріха Великого, на його місці залишився яскравий слід, незважаючи на неодноразові спроби його забілити: «... темний і виразний хрест, як і вперше, виділявся на ясній стіні, і, я гадаю, вони вбили всі свої гроші на ті фарби, та не могли нічого вдіяти: хрест було видно...» [2].

Так з'являється у розповіді образ нескореного християнства, суть якого в моралі справедливості й згуртованості людей.

Кульмінаційним моментом оповідання є епізод, коли юнак на дошці малювального залу побачив сім разів написаний його рукою каліграфічним почерком рядок «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...». «Ось він, ще й досі стоїть там, той вислів, що його нам звелів тоді писати, в тому безнадійному житті, яке скінчилося лишень три місяці тому... О, я пам'ятаю, мені не вистачило дошки, і вчитель малювання розкричався, що я не так, як слід, розрахував, узяв завеликі літери...» [2].

Сумніви в душі героя розвіялися. Це його гімназія, де він провчився останні вісім років. Юнак уявляє, як в списку полеглих у роки війни стоятиме і його ім'я, вкарбоване в каміння, а в шкільному календарі проти його прізвища буде написано: «пішов зі школи на бойовище й поліг за...» [2]. Асоціація, що виникла у свідомості головного героя, далеко не оптимістична. Песимізм зумовлений цілком тверезим розумінням безрадісної картини навколишнього світу. Графічна незавершеність фраз допомагає письменнику показати абсурдність буденності.

Опинившись на операційному столі, юнак раптом побачив, що він втратив обидві руки і праву ногу.

В оповіданні перед нами постають усі елементи сюжету, але узагальнюючий його зміст ширший за сам сюжет.

Композиційно оповідання є розповіддю про один епізод із життя головного героя, в художню структуру якого немов кадри кінохроніки, вмонтовані його роздуми-спогади. Нашаровуючись з небувалою чіткістю, вони відбивають соціально-історичні катаклізми епохи, розкривають характер і стан головного героя. Вони пройняті авторською іронією, яка межує з сатирою, з характерним для Г. Белля підтекстом. Об'єднуючи в один ряд те, що не об'єднується, письменник створює враження нісенітничі та абсурду. Абсурдність долі речей – це абсурдність соціальних взаємин. Юнак відчуває абсурдність навіть тоді, коли життя ще існує для нього, як Велике Невідоме.

Оповідь ведеться від першої особи в двох планах – зовнішньому і внутрішньому. У процесі її розвитку стає очевидним, що герой чітко говорить про другорядне, а щодо головного, читач може лише здогадуватися. У цьому йому активно допомагає підтекст, який визначає його ставлення до бездуховного світу. Хід подальшої розповіді підтверджує цей висновок: повторюваний епітет «мертвий» передає настрій юнака, рух його почуттів, ставлення до життя.

Атмосфера трагічної безвиході посилюється психологічними деталями (таблиця з іменами полеглих, незакінчений напис на дошці та ін.). Підтекст перетворює звичайне слово «чорний» («чорні рами», «чорні гачки», «чорні хмари», «чорні запони» та ін.) на символ розпаду. Категорії «незникаючої туги» в творі протистоїть категорія «надії». Майбутнє Г. Белль пов'язує з ідеєю духовності, втіленням якої є символ непідвладного часові хреста.

Мотив національної провини й відповідальності за розв'язання Другої світової війни звучить в романі «Де ти був, Адаме?», назва якого є риторичним запитанням, зверненим до людського в людині. Адам, згідно з біблійною легендою, був першою людиною на Землі. «Де була людяність, коли чинилися нелюдські фашистські звірства й насилля?» — запитує письменник, стурбований питанням про особисту відповідальність людини за все, що відбувається в суспільстві. З цієї точки зору він піддає персонажів випробуванню на моральність.

Головний герой роману лейтенант Файнгальс витримує це випробування. Він не приймає фашизм і війну, хоча його неприйняття набуває скоріше інстинктивного, ніж осмисленого характеру. Воно не виражається в словах і вчинках. Пройшовши через війну (відступ, поранення, розставання з рідними, втрата коханої дівчини Ілони), Файнгальс гине практично вже після її закінчення, на порозі батьківського будинку. Така доля героя може викликати співчуття. Але одна, наче мимохідь згадана деталь в авторській характеристиці Файнгальса, надає критичного відтінку: «до війни він був архітектором, будував на замовлення великої фірми школи, заводи, а також... казарми» [1, с. 195]. Файнгальс – не лише жертва війни, розв'язаної нацистами, а й співучасник національної вини. Письменник упевнений, що відповідальність за злочини нацизму і за воєнну катастрофу лежить на мільйонах німців, які йшли за нацистами або підкорялися їм. Саме цей мотив колективної вини та відповідальності визначає структуру твору, для якого властива своєрідна побудова.

Роман – це серія розрізнених воєнних сцен, але в такій сюжетній структурі є свій сенс. Всупереч брехливій ідеї «фронтового братства», яка насаджувалася упродовж десятиліть німецькою націоналістичною літературою, Г. Белль показав вермахт як збіговисько людей, чужих і байдужих між собою.

У деяких епізодах (передова, другий ешелон, шпиталь, концтабір тощо) постають різні типи офіцерів (Брессен, Фільскайт, безіменний генерал та ін.), які не витримують іспиту на моральність. Автор зіставляє їх довоєнне життя і поведінку на фронті (літо 1944), підсилюючи цим ефект дегероїзації. Причому фашистське і військове минуле неодмінно згадується в розповіді про їх довоєнне життя. Полковник Брессен, наприклад, у молоді роки давав уроки гарних манер своїм учням, але при цьому вступав в інтрижки

з їх дружинами. Перебуваючи в лавах діючої армії, він байдуже посилає солдатів на смерть, а сам намагається врятувати своє життя, симулюючи психічне захворювання. Завдяки такій ретроспекції (погляд в минуле) письменник не тільки посвячує читача в таємниці минулого своїх персонажів, а й своєрідно відтворює через долі окремих людей та індивідуальні конфлікти історію Німеччини, її фатальний шлях від війни до війни, від катастрофи до катастрофи. У цьому проглядається дуже важлива риса розповідної манери Г. Белля, яка відбила сутність його суспільної й моральної позиції.

Письменник показує увесь бруд і жорстокість війни, її нелюдський характер і абсурдність, викриває брехливість «піклувань» гітлерівців про «інтереси нації». Ці аспекти пронизують увесь твір і чітко вимальовуються в невеличкому розділі, де розповідається про словацьку жінку, яка втратила чоловіка ще в роки Першої світової війни, і утримує невеличкий трактир біля моста через річку. Їй здається дивним, чому партизани підірвали міст, яким користувалися головним чином селяни, а інший міст, що знаходиться недалеко, залишається цілим, хоча саме по ньому гуркотять вантажівки ворога. Однак ще абсурднішим виявляється той факт, що через три роки німцями було відбудовано міст і знову зруйновано за декілька хвилин під час відступу.

Таким чином, в романі знову і знову вар'юються дві головні, на думку Белля, риси гітлерівської загарбницької війни – її нелюдський та безглуздий характер. Принципово важлива беллівська концепція «безглуздості». Письменник розуміє під цим не тільки безглуздість з загальнолюдської точки зору руйнувань та вбивств, які відбуваються на війні; він загострює це поняття проти усіх спроб надати заднім числом деякий «вищий» зміст гітлерівському «походу на Схід», будь-то «визволення» слов'ян від «більшовизму» або просто «героїзм на втраченому посту». В жодному з дев'яти ретельно змальованих епізодів війни не знаходиться місця для героїської, «величної» смерті на фронті; беллівських героїв, навпроти, смерть наздоганяє в підкреслено прозаїчних ситуаціях, вона завжди жалюгідна і огидна.

Також безжалісний Белль і в змалюванні самих учасників цієї війни. Виводячи цілу галерею фашистських вояк – самих різних рангів армейської ієрархії, – він не знаходить серед них ні горезвісного «фронтового братерства», ні усвідомленого героїзму. Всі вони – або втомлені, байдужі мішені, або цинічні вбивці. Всією побудовою роману, починаючи з назви і епіграфа, Белль відкидає будь-яку можливість виправдання для цих людей.

Цим твором, відзначеним премією ім. Рене Шікеле (відомого літератора-антимілітариста часів Першої світової війни), відкривається період творчого розквіту великого таланту Г. Белля.

Отже, тема трагедії Другої світової війни – основна у творах Г. Белля, присвячених зображенню воєнних подій, які розгорталися на території Німеччини у середині 40-х років. Вона в її антифашистській спрямованості та дегероїзованому ракурсі подана «з точки зору переможених» і пов'язана з проблемою провини німецького народу й моральної відповідальності за спровоковану Гітлером історичну катастрофу. Серед залежних від головної теми чітко виділяються такі, як тема безглуздої жорстокості війни і смерті, трагічної безвиході особистості і вбивств, історичної приреченості гітлерівського «походу на Схід» і дезертирства, «маленької людини» та її внутрішньої спустошеності, абсурдності буття і бездуховності, фашизму і нацизму та ін., що несуть відбиток епохи і глибоко цікавлять і хвилюють суспільство. Саме цим визначається неминуча цінність творів німецького письменника.

Тематика ранньої прози Г. Белля соціально-історично зумовлена і пов'язана із головним завданням: показати війну як протиприродний стан людини. Знецінюючи найбільшу цінність на землі – людське життя, війна є трагедією як для переможених, так і для переможців. У ранній прозі письменника чітко простежуються дві тенденції: «графічно-твереза», що фіксує у зовні життєподібній формі миті повсякдення, й сатирична, яка тяжіє до гротеску і навіть карикатури. Багатство символічних деталей та

наскрізні лейтмотиви, спрощений ритм речень, графічно незавершені фрази, підтекст, іронія та сарказм – окраси його індивідуального стилю.

Війна, попереджає митець, не тільки там, де гримлять постріли, вона і в душах людей, в їх думках. Про це необхідно пам'ятати кожному, щоб запобігти виникненню на Планеті нової бактерії зла. На превеликий жаль, попередження

Г. Белля не знайшло свого відгуку, враховуючи сьогоднішні події на Україні, Близькому Сході та усьому світі загалом.

Література:

1. Белль Г. Де ти був, Адаме? *Твори в двох томах. Том 1*, К.: «Дніпро». 1989. С. 135-259.

2. Белль Г. *Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...*[Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=345> (дата звернення: 02.09.2024).

3. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври. 2001. 636 с.

4. *Літературознавчий словник-довідник* / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К.: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

ПОЛІТИКА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗВО

Ленська С. В.

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
svlenska@ukr.net*

В умовах реформування освітньої галузі в Україні першорядного значення набуває поняття академічної доброчесності, що повинно бути основою навчальної, наукової і творчої діяльності в середній та вищій школі – цим визначається його **актуальність**. Наукова спільнота в останні роки напрацьовує практичні кейси щодо впровадження основ академічної доброчесності у навчально-виховному процесі.

Мета нашої роботи полягає в узагальненні досвіду ПНПУ імені В. Г. Короленка щодо формування й підтримки академічно доброчесного середовища.

Методика й організація дослідження. Академічна доброчесність у вищій школі є потужним засобом підвищення якості освіти, однією з основних політик ЗВО. Створення академічно доброчесного середовища починається з ознайомлення здобувачів освіти з основними поняттями, що регламентують взаємовідносини учасників освітньо-наукового процесу.

Відповідно до статті 42 Закону України «Про освіту», «Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [3].

Принципи академічної доброчесності були сформульовані Міжнародним центром при Ратлендському інституті етики Університету Клемсон у Південній Кароліні (США) і викладені в декларації «Фундаментальні цінності академічної доброчесності» [6]. У цьому документі та похідних від нього визначені шість основних принципів, які формують доброчесне середовище, основи корпоративної етики та взаємодії всіх учасників навчального процесу. Це чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність та мужність. Тобто перші п'ять утворюють підвалини міжособистісної комунікації, які роблять її ефективною, а шостий маркує особистісну сміливість і відвагу відстоювати ці принципи в будь-яких ситуаціях.

На сучасному етапі розвитку вищої освіти України питання дотримання академічної доброчесності набули першорядного значення. Вони складають основу